

Processueel balanslezen

Na de praktische vernieuwing die verleden jaar inging, is nu de tijd rijp om te denken over een meer fundamentele modernisering van het burgerlijk procesrecht. Drie hoogleraren schreven een rapport, waarover de Vereniging voor Procesrecht deze week vergaderde. Mr. Hovens las het driehonderd pagina's tellende rapport, geeft de grote lijnen ervan weer en plaatst enkele kritische noten. 'Realisering van het rapport is een grote stap in de modernisering van de civiele rechtspleging, mits de voorstellen worden gedragen door de balie en de rechterlijke macht.' Maar: niet zozeer de wetten maar vooral de opvatting van de balie over het civiele proces als strijdmodel en de afwachtende houding van de rechter zullen moeten veranderen.

F.J.H. Hovens

stafjurist Gerechtshof Arnhem
onderzoeker Universiteit Tilburg

Op 1 januari 2002 is zoals bekend in werking getreden de herziening van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering, die een nieuwe vormgeving van de procedure in eerste aanleg heeft opgeleverd. Artikelen zijn daarover geschreven, handboeken zijn aangepast en cursussen georganiseerd om de professionele procesdeelnemers met de nieuwe regels vertrouwd te maken. Wie dacht dat het daarmee voorlopig wel weer genoeg is geweest, komt echter bedrogen uit. De recente wetwijzigingen waren slechts een min of meer cosmetische aanpassing van het oude wetboek uit 1838, deels ingegeven door de bestuurlijke integratie van kantongerechten en rechtbanken, deels door de wens de bepalingen en de – door talloze incidentele aanpassingen inmiddels verbrokkelde – systematiek bij de tijd te brengen en te vereenvoudigen.

Reeds lang echter klinkt de roep om een meer doordachte en meer fundamentele bezinning op de vraag hoe de civiele procedure moet worden ingericht. Het laatste duwtje werd waarschijnlijk gegeven door de oproep voor een beter nieuw civiel procesrecht van enkele processualisten uit de wetenschap en de praktijk.¹ De minister pakte de handschoen op en deed bij de parlementaire behandeling van het wetsvoorstel de toezegging dat er een onderzoek zou komen naar een dergelijke herziening.² De

eerste stap is nu dan gezet met het verschijnen van een lijvig (interim)rapport onder de veelzeggende titel: *Een nieuwe balans*. Het rapport is opgesteld door W.D.H. Asser, H.A. Groen en J.B.M. Vranken met medewerking van I.N. Tzankova. De komende tijd zullen ongetwijfeld vele beschouwingen en reacties volgen en dat is ook de bedoeling. Het rapport bevat geen kant-en-klare blauwdruk voor een nieuw wetboek, maar is bedoeld als een aanzet tot een discussie over enkele principiële uitgangspunten die aan de civiele procedure ten grondslag (zouden moeten) liggen en de wijze waarop deze concreet zouden kunnen worden vertaald. Aan de hand van de bevindingen na deze uitgebreide discussieronde, waarbij zal worden gezien of er voldoende draagvlak is, zal een eindrapport worden opgesteld met meer concrete adviezen als basis voor nieuwe wetgeving.

WAARTOE HET PROCESRECHT?

In plaats van een opsomming te geven van alle punten waar het huidige procesrecht tekortschiet en het bedenken van oplossingen daarvoor, is de onderzoeksgroep begonnen met het formuleren van een samenhangend geheel van grondslagen, beginselen en uitgangspunten, die passen bij de wijze waarop in de veranderende samenleving wordt gedacht over geschilbeslechting en conflictoplossing, en de verantwoordelijk-

heid voor de overheid daarbij.³ Hierbij springt meteen in het oog de nevenstelling van 'geschilbeslechting' en 'conflictoplossing'. Het rapport gaat namelijk ook in op alternatieve wijzen van conflictoplossing, naast de reguliere overheidsrechtspraak. Het gaat dan natuurlijk vooral om mediation. Mediation en rechtspraak worden gezien als 'complementaire instrumenten voor conflictantering'.⁴

De werkgroep onderscheidt drie, wel te onderscheiden maar niet te scheiden, perspectieven die van belang zijn bij de herbezinning: professionaliteit van alle betrokkenen (juridisch vakmanschap maar ook sociale vaardigheden), rechtsstatelijkheid (kort door de bocht: de waarborgen van art. 6 EVRM) en het bestuurlijk-organisatorisch c.q. bedrijfskundig perspectief (doelmatige verdeling van middelen, open communicatie, efficiënte werkprocessen, kwaliteitsonderzoeken et cetera). Benadrukt wordt dat rechtspraak een vorm van dienstverlening is voor de samenleving.⁵

Bij een herbezinning over het civiele procesrecht kan niet worden voorbijgegaan aan de vraag waartoe dat procesrecht eigenlijk dient; waartoe is de processualist op aarde? Die vraag wordt behandeld in hoofdstuk 4. Anders dan de traditionele opvatting, waarbij het procesrecht ten opzichte van het materiële recht een dienende functie heeft en

'slechts' ertoe strekt de materiële rechtsnormen te verwezenlijken, desnoods met behulp van een via de rechter verkregen executoriale titel, gaat de werkgroep daarnaast uit van een meer zelfstandige functie van het procesrecht. Door middel van rechterlijke uitspraken wordt het recht tot leven gebracht en worden open normen in de materiële wetgeving nader ingevuld. De rechtsvorming door de rechter is onmisbaar geworden in onze samenleving, omdat de wetgever het steeds gecompliceerder wordende maatschappelijke leven niet tot in detail kan reguleren (mocht daar al behoefte aan bestaan). Zonder procesrecht kan het materiële recht nauwelijks uit de voeten. Die wisselwerking geldt ook omgekeerd: ontwikkelingen in het materiële recht werken door in het procesrecht. Dit is een belangrijk uitgangspunt, waaraan de nodige conse-

eigenbelang na te streven, zolang de wettelijke kaders maar niet worden overschreden. De rechtspositie van individuen wordt steeds meer ingevuld door zorgvuldigheidsnormen, informatieplichten, redelijkheid en billijkheid. Men moet rekening houden met elkaars gerechtvaardigde belangen; schending van deze zorgplicht kan onder omstandigheden aansprakelijkheid opleveren. Deze ontwikkeling werkt door in het procesrecht: er is sprake van een verschuiving van een negatief begrensde partijautonomie naar een concept dat mede de positief te vervullen verplichtingen van partijen jegens elkaar omvat, een ontwikkeling van 'formal' naar 'substantial fairness'.⁶ Waarom zouden de precontractuele, contractuele en postcontractuele verplichtingen voor partijen ineens ophouden te gelden zodra men het gerechtsgedrag betreft, zo vraagt de werkgroep

steeds meer gebruikmaakt van open normen, die aan de hand van de feitelijke situatie en een afweging van de belangen over en weer moeten worden ingevuld ('factualisering' of 'contextualisering' van het recht: feiten, omstandigheden en belangen zijn als het ware onderdeel geworden van het recht⁸) brengt ook mee dat de verhouding tussen rechter en partijen anders moet worden ingevuld. Waar vroeger partijen konden volstaan met het aandragen van de feiten en de rechter vervolgens de relevante rechtsregels toepaste, moeten nu zowel de partijen als de rechter steeds meer aandacht hebben voor de verdiscontering van de feiten en de afweging van belangen in de toepassing van het recht: het recht is niet langer de constante factor.

SAMEN KOMEN WE ER WEL UIT

Dit alles brengt de werkgroep in hoofdstuk 6 tot een herwaardering van de rol van de procesdeelnemers, waarbij een andere invulling wordt gegeven aan de oude begrippen 'partijautonomie' en 'rechterlijke lijdelijkheid'. De traditionele opvatting van de civiele procedure als 'strijdmodel' waarbij partijen hun proceshouding laten bepalen door het eigenbelang en vanuit die optiek geheel autonoom bepalen welke informatie zij verstrekken en op welk moment in de procedure zij dat doen, voldoet niet langer.

De werkgroep gaat uit van een visie waarbij partijen en de rechter gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor een goed en efficiënt verloop van het geding.⁹ Er is dan sprake van een algemene plicht tot het meewerken aan het bereiken van het doel van het proces.¹⁰ Voor

partijen betekent dit concreet dat zij openheid moeten betrachten en alle relevante gegevens zo vroeg mogelijk op tafel moeten leggen, voor de rechter betekent het dat hij zich actief moet opstellen ten aanzien van de juridische én feitelijke grondslag van de stellingen van partijen. Het is immers in het belang van de rechtsgemeenschap dat vonnissen zoveel mogelijk aansluiten bij de werkelijkheid en niet slechts op de ten processe

quantities worden verbonden, zoals hierna zal blijken. Procederen wordt dan ook niet gezien als ultimum remedium, maar als een noodzakelijk verschijnsel dat een bijdrage levert aan de rechtsontwikkeling en rechts-eenheid.

DE PARTIJAUTONOMIE VOORBIJ

In het moderne verbintenissenrecht geldt niet meer een volstreekte partijautonomie in die zin dat men bevoegd is zonder meer het

zich af. Die verplichtingen houden dan ook niet op, met dien verstande dat zij een iets andere invulling kunnen krijgen in de procedure, ook omdat het procesrecht een zwaarder publiekrechtelijk gehalte heeft; de overheid stelt immers mensen en middelen ter beschikking aan partijen omdat zij zelf hun geschil niet kunnen oplossen. Dan zijn die partijen ook gehouden mee te werken aan een efficiënt verloop van de procedure.⁷

Het gegeven dat het materiële recht

gebleken ‘formele’ of ‘relatieve’ werkelijkheid. Dat is ook van groot belang voor de acceptatie van rechterlijke beslissingen en het vertrouwen in de rechtspleging, zo zou ik daar aan willen toevoegen.

Bepleit wordt dan ook het vasthouden aan of, beter gezegd, het verder doortrekken van de substantiëringsplicht en bewijsaandragplicht voor partijen, zoals nu vastgelegd in art. 111 lid 3 en 128 lid 5 Rv. Het gaat echter verder dan dat. Principieel wordt gemorreld aan de partijautonomie, die niet langer kan worden gezien als richtinggevend beginsel. Partijen behouden uiteraard zelf het initiatief bij het aanhangig maken van een procedure en het al dan niet voortzetten daarvan bij een andere instantie alsook bij de vraag wat de inzet van die procedure is en de omlijning daarvan, maar voor het overige is het proces (zelfs onder de huidige wetgeving al) wat de procesvoering betreft een rechtersproces, met een centrale en leidende rol voor de rechter, zo stelt de werkgroep onomwonden.¹¹

Voor wat betreft de juridische grondslag van vordering en verweer is dat niet nieuw (de rechter is van oudsher al verplicht de rechtsgronden aan te vullen), maar met name op het gebied van de feitengaring zou de rechter meer armslag moeten hebben. Hij zou niet gebonden moeten zijn aan een onvoldoende betwisting van een feitelijke stelling,¹² wanneer hij het idee heeft dat er toch meer aan de hand is. Zelfs zou het mogelijk moeten zijn dat de rechter inlichtingen bij derden inwint, zolang maar voldaan wordt aan het beginsel van hoor en wederhoor. Hij krijgt dan ook de mogelijkheid om het bevel bepaalde stukken in het geding te brengen of inlichtingen te verschaffen kracht bij te zetten met een dwangsom, ook jegens derden die niet bij de procedure betrokken zijn.¹³ Ook moet de rechter de mogelijkheid hebben partijen te attenderen op beperkingen die zij hebben aangebracht bij de – feitelijke of juridische – omgrenzing van het geschil, wanneer die beperkingen belemmerend zijn om te komen tot een oordeel dat aansluit bij de werkelijkheid.¹⁴

Wat betekent dit nu concreet voor de inrichting van de procedure? Volgens de werkgroep zal de mondelinge behandeling centraal moeten staan, voorafgegaan door één schriftelijke ronde, waarin zoveel mogelijk het geschil in kaart wordt gebracht en bewijsstukken worden overgelegd. Tijdens de zitting dienen alle geschilpunten te worden behandeld en kan de verdere voortgang (bewijsopdrachten, deskundigenonderzoek et cetera) worden besproken.

Wat die bewijsopdrachten betreft, dient het huidige systeem op de helling te gaan waarin partijen van alles en nog wat te bewijzen aanbieden, de rechter verplicht is daarop in te gaan en vervolgens na maanden blijkt dat de opgeroepen getuigen eigenlijk niets terzake dienend te vertellen hebben. Het is efficiënter in eerste instantie te volstaan met het overleggen van schriftelijke getuigenverklaringen (die overigens dezelfde bewijskracht hebben als onder ede afgelegde verklaringen), waarna tijdens de zitting kan worden besproken welke getuigen in persoon moeten worden gehoord, en dan het liefst alle getuigen – zowel in enquête als in contra-enquête – tegelijk, zodat zij desgewenst met elkaars verklaringen kunnen worden geconfronteerd. Een verzoek om een deskundigenbericht kan ook niet zomaar worden gepasseerd omdat de rechter het niet nodig vindt.¹⁵ Incidenten moeten, zo mogelijk voorafgaande aan de mondelinge behandeling, worden afgewikkeld in het overleg tussen de casemanagende¹⁶ rechter en partijen.

WAT VINDEN WE VAN DIT ALLES?

Vooropgesteld moet worden dat, om dit alles te bereiken, wetswijziging volgens mij eigenlijk niet of slechts incidenteel noodzakelijk is. Met de huidige regels in de hand, aangevuld met een beetje goede wil, kan al

worden bewerkstelligd dat de kaarten snel en volledig op tafel komen, dat partijen afspraken maken over wie wat, wanneer en hoe heeft te bewijzen, of er een aanvullende schriftelijke ronde komt et cetera. De kern zit wat dit onderdeel van het rapport betreft, zoals ik het zie althans, niet zozeer in bezwaren tegen het wettelijk systeem, maar meer in de traditionele opvattingen die bij de professionele procesdeelnemers leven over hun eigen rol. Met name het idee van het civiele proces als strijdmodel, als voortzetting van de ‘oorlog’ met juridische middelen (partijautonomie), alsmede de afwachtende, passieve houding van de rechter (rechterlijke lijdelijkheid¹⁷) liggen ten grondslag aan het feit dat procedures zo lang duren, stroperig verlopen en rechterlijke uitspraken niet altijd een bevredigende oplossing of soms ook maar beslechting van het geschil opleveren.

Naar mijn mening valt het overboord zetten van deze verouderde noties alleen maar toe te juichen. Dan gaat het echter eerder om een omslag in het denken dan om nieuwe wetgeving, hoewel het eerste wel een handje kan worden geholpen door het tweede. We staan hierin overigens niet alleen, zo voert de werkgroep aan. Ook in de ons omringende landen zijn al jarenlang hervormingen gaande, waarbij steeds meer bevoegdheden bij de rechter zijn komen te liggen en niet meer alles aan partijen wordt overgelaten. Het meest in het oog springende voorbeeld is Engeland, vanouds de bakermat van het ‘adversarial system’, waarbij alle initiatieven bij partijen liggen en de rechter alleen maar als scheidsrechter optreedt om de spelregels te bewaken en na afloop de punten op te tellen en de winnaar aan te wijzen.¹⁸ Dat is inmiddels radicaal veranderd. Onder de nieuwe Civil Procedure Rules treedt de rechter op als casemanager met verregaande procedurele bevoegdheden en zijn partijen ver-

De rechter zou niet gebonden moeten zijn aan een onvoldoende betwisting van een feitelijke stelling en hij moet inlichtingen bij derden kunnen inwinnen

plicht de rechter in staat te stellen zijn werk naar behoren te doen.¹⁹

Met name het idee dat de rechter meer invloed krijgt bij het vaststellen van de feitelijke basis waarop zijn oordeel zal komen te berusten, spreekt aan. Het primaat blijft weliswaar bij partijen, maar de rechter kan desgewenst enige sturing geven om te voorkomen dat hij bij het wijzen van het vonnis geconfronteerd wordt met een feitensubstraat waarvan hij op z'n klompen aanvoelt dat er iets niet klopt. Deze rechterlijke inmenging in wat tot dusverre werd gezien als het domein van partijen, is ook te rechtvaardigen. Een veroordelend vonnis levert immers een titel op om dwang te kunnen uitoefenen jegens een ander, onder omstandigheden zelfs met behulp van de sterke arm. Dan is het wel zaak zoveel mogelijk te verzekeren dat dat vonnis op een behoorlijke feitelijke basis berust. Dat is een eis van rechtsstatelijkheid, die tevens het publiekrechtelijke karakter van het civiele proces aangeeft.²⁰ Dit roept echter tevens een spanningsveld op, dat slechts moeilijk te beheersen is.

SANCTIES

Wanneer op partijen allerlei processuele verplichtingen worden gelegd om een eerlijke en open proceshouding en een efficiënte procedure te bevorderen, is het haast onontkoombaar om te voorzien in het opleggen van sancties indien die verplichtingen worden omzeild. Te denken valt aan het ontzeggen van de mogelijkheid een proceshandeling nog te verrichten, het passeren van een bewijsaanbod, het omkeren van de bewijslast, het aanvaarden van een stelling van de wederpartij, het verdisconteren van de non-coöperatieve proceshouding in de proceskostenveroordeling ongeacht de uiteindelijke beslissing.²¹ De werkgroep oppert de moge-

lijkheid daarnaast een procespartij een boete of schadevergoeding op te leggen bij onoorbaar procesgedrag.

Met name de proces-inhoudelijke sancties als het passeren van een relevante stelling of een bewijsaanbod en het niet-toestaan nog een proceshandeling te verrichten kunnen op gespannen voet staan met het streven het vonnis zoveel mogelijk te baseren op de werkelijkheid. Misschien ligt de stelling die gepasseerd wordt, wel dichterbij de waarheid dan de eerdere, daarmee strijdige of daarvan afwijkende bewering. Misschien kan juist de getuige, die nu geweigerd wordt, het verlossende woord spreken over wat er nu precies is voorgevallen. De rechter kan dan in een lastig dilemma komen te verkeren. Sta ik de koerswijziging toe met alle daarmee gepaard gaande vertraging, of hou ik de procespartij aan haar eerdere, daarmee strijdige bewering? Op dit dilemma tussen de eisen van efficiency en het streven naar zorgvuldigheid, gaat de werkgroep niet concreet in. Het is ook maar de vraag of dit zou kunnen worden opgelost met enkele eenvoudige regels. De praktijk zal moeten uitwijzen hoe een en ander zich ontwikkelt. De rechter zal in elk geval niet te snel naar dit wapen mogen grijpen, maar het ligt ook niet in de verwachting dat een serieus werkende rechter dat zal doen. Iedere rechter wil uiteindelijk toch graag goede vonnissen afleveren. Hetzelfde dilemma speelt overigens in andere stadia van de procedure, zoals het hoger beroep en cassatie.²²

OOK DE RECHTER

Er kan niet genoeg worden benadrukt dat, waar het gaat om een cultuuromslag in de wijze van procesvoering, dit niet alleen zijn weerslag heeft op de procespartijen en hun advocaten, maar zeker ook op de rechter. Ook in de rechterlijke macht is soms sprake

van een neiging de procedure op z'n beloop te laten²³ en zich pas inhoudelijk in de zaak te gaan verdiepen zodra men aan de beurt is voor het wijzen van vonnis. Er is een diepgeworteld bewustzijn dat het aan partijen is de feitelijke contouren van de zaak te schetsen en dat de rechter vervolgens de juridische consequenties daaraan zal verbinden. Menig rechter zal verbaasd opkijken wanneer hij hoort dat hij ook medeverantwoordelijk is voor een behoorlijke feitelijke fundering van zijn uitspraak (in die zin dat die feitelijke fundering zo goed mogelijk moet aansluiten bij de werkelijkheid) en dat ook voor hem een taak is weggelegd op dat gebied. De tijd dat de rechter als een sfinx de raadslieden aanhoort zonder ook maar iets te laten merken van zijn opvatting over de zaak ('de rechter spreekt alleen door middel van zijn vonnis') en vervolgens in zijn vonnis partijen afrekent op een procedureel verzuim, op onvoldoende onderbouwing of betwisting van een stelling, het achterwege blijven van een onderbouwd bewijsaanbod, of het procederen op een verkeerde grondslag, ligt inmiddels achter ons, zo mag ik hopen. Na de breed ingezette deformaliseringspraktijk van de afgelopen decennia, zou dit de volgende stap kunnen zijn in de – inhoudelijke – modernisering van de rechtspraak. Dit aspect had wat mij betreft wel wat meer mogen worden benadrukt in het rapport.

VOORLOPIG VONNIS

Ik zou deze lijn nog wat verder willen doortrekken dan in het rapport gebeurt. De rechter moet in een vroegtijdig stadium signaleren dat het betoog van een partij lacuneus is of dat zij op een juridisch dwaalspoor zit. In plaats van partijen daarmee te overvallen in het vonnis, doet hij er goed aan die zienswijze kenbaar te maken, hetzij ter zitting, hetzij in een soort voorlopig vonnis, zodat partijen daarop kunnen reageren.²⁴ Op die manier kunnen eventuele misverstanden, in de hand gewerkt door een verkeerde lezing van de stukken of een onduidelijke formulering van een stelling, snel uit de weg worden geruimd. Misschien ziet de rechter het ook wel helemaal verkeerd en kunnen partijen hem van een rechtsdwaling afhouden.

Menig rechter zal verbaasd opkijken wanneer hij hoort dat hij ook medeverantwoordelijk is voor een behoorlijke feitelijke fundering van zijn uitspraak

Het is niet onwaarschijnlijk dat op die manier een belangrijke oorzaak voor het instellen van hoger beroep kan worden weggenomen. Eén van de rechtvaardigingen voor het hoger beroep (en dan met name de herkansingsfunctie daarvan) is immers, zo leren alle deskundigen, dat de zaak pas in hoger beroep goed tot ontwikkeling komt en dat partijen door het vonnis van de eerste rechter worden geconfronteerd met de sterke en zwakke punten in hun betoog.²⁵ Dat is nu echter juist niet de functie van het hoger beroep, naar mijn overtuiging.²⁶ De inspanningen van de betrokken procesdeelnemers, advocaten maar ook de rechter, moeten erop gericht zijn het geschil in één instantie te beëindigen. Daarbij past het dat de rechter tijdens de zitting actief is en partijen attendeert op onvolkomenheden en onduidelijkheden, zonder evenwel het werk van de advocaat te willen overdoen, zo voeg ik daar – wellicht ter geruststelling – aan toe.²⁷

Er is ook geen sprake van een ‘meeprocederende rechter’ die, door een partij te wijzen op een wellicht fatale onvolkomenheid in haar stellingname, de wederpartij een gegarandeerde overwinning door de neus boort. Indien dat gebrek eerst blijkt uit het vonnis, wordt het gewoon in hoger beroep hersteld, maar pas na een langdurige en kostbare appèlprocedure en niemand zit te wachten op appèlzaken die eenvoudig te vermijden zijn.

DE VOORFASE

Minstens zo interessant zijn de suggesties die worden gedaan voor de preprocesuele fase: de fase waarin het geschil ontstaat en partijen proberen een oplossing daarvoor te vinden dan wel zich voorbereiden op een gerechtelijke procedure. Deze fase is nu volstrekt ongereguleerd en daar wil de werkgroep verandering in brengen. Het centrale uitgangspunt dat partijen gehouden zijn rekening te houden met elkaars belangen (onder andere met het oog op beëindiging van het geschil) vormt ook hier het vertrekpunt. Zoals altijd geldt ook hier: voor het bereiken van een oplossing is in elk geval vereist dat er duidelijkheid bestaat over de feiten en de respectieve standpunten. Partijen zouden op dit punt eerst over en

weer duidelijkheid moeten verschaffen, vooraleer men zich ingraaft in allerlei juridische stellingnames.

Zo zijn partijen gehouden mee te werken aan het horen van getuigen, ook buiten het kader van een voorlopig getuigenverhoor. Ook kan de rechter worden geadieerd in een soort preprocesuele schikkingscomparitie.²⁸ Wordt een schikking niet bereikt en is procederen onvermijdelijk, dan kunnen er meteen procesafspraken worden gemaakt. Invoering van ‘pre-action protocols’ naar Engels model is te overwegen voor bepaalde categorieën zaken, in samenspraak met de betrokken partijen.²⁹ Dergelijke ‘protocollen’ dienen niet alleen om de mogelijkheid van een vroegtijdige geschiloplossing te faciliteren, maar ook om te zorgen dat een procedure, wanneer het daarvan komt, beter is voorbereid, in elk geval wat betreft de vaststelling van de feiten.

reid, in elk geval wat betreft de vaststelling van de feiten.

Dat dit geen overbodige luxe is wijst de praktijk uit. Zo diende, bij wijze van voorbeeld, recentelijk bij het Hof Arnhem een zaak waarbij een verpleegtehuis werd aangesproken door de verzekeraar van een verpleegkundige die ernstig letsel had opgelopen door de mishandeling door een – zwaar demente – patiënt. In eerste aanleg was het debat volledig gericht op allerlei formeel-juridische verweren³⁰ en uiteindelijk wijdde de rechtbank één alinea aan de materiële kwestie of het verpleegtehuis zorgvuldig had gehandeld en voldoende voorzorgsmaatregelen had getroffen (de stellingen van eiseres waren onvoldoende weersproken zodat de vordering werd toegewezen). Eerst in hoger beroep werd na getuigenverhoren duidelijk wat er precies gebeurd was bij het incident en werd geoordeeld dat het voorval nauwelijks te voorkomen was geweest waardoor de feitelijke grondslag van de vordering

wegviel. Indien partijen zich eerder hadden beziggehouden met de vraag wat er nu feitelijk gebeurd was, had de hele procedure wellicht niet hoeven plaats te vinden.

DIFFERENTIATIE

Een ander hot item is de differentiatie van procedures. In plaats van de huidige differentiatie in de vorm van dagvaardings- en verzoekschriftprocedure,³¹ moet onderscheid worden gemaakt naar het soort geschil. Immers, niet alle zaken vergen een even diepgravende behandeling; soms is het geschil vooral feitelijk van aard, soms zijn de feiten onomstreden maar betreft het geschil een lastige rechtsvraag.³² Gekozen wordt voor één standaardmodel als uitgangspunt, gemodelleerd naar de huidige dagvaardingsprocedure: een procesinleidend stuk, in te

dienen bij de griffie,³³ gevolgd door een antwoord van gedaagde, waarna de mondelinge behandeling plaatsvindt. De schriftelijke stukken moeten in elk geval voldoen aan de inhoudelijke eisen die thans zijn neergelegd in art.en 111 en 128 Rv, zodat de zaak ter zitting ook daadwerkelijk grondig kan worden behandeld. Vervolgens kan voor een aantal categorieën een afwijkende regeling worden gegeven. Daarbij valt te denken aan een afzonderlijke incassoprocedure³⁴ en een small claims-procedure.

Opvallend is dat wat betreft de incassoprocedure vooralsnog wordt gekozen voor een soort geautomatiseerd model, waarbij het indienen van een claim zonder enige rechterlijke controle leidt tot een betalingsbevel. Daartegen staat dan bezwaar open dat wordt behandeld in een normale procedure.³⁵ Dit zou voor mij toch echt een stap te ver zijn: een rechterlijk betalingsbevel zonder dat er ook maar een rechter aan te pas komt, anders dan voor het zetten van de handtekening en

waarschijnlijk kan zelfs dat worden geautomatiseerd. Dit staat in schril contrast met de eerder gemaakte opmerking dat de rechter een eigen verantwoordelijkheid heeft voor de uitkomst van het proces,³⁶ ook al kan gedaagde na het instellen van verzet of het maken van bezwaar alsnog een behoorlijke procedure krijgen. Indien voorzien wordt in een small claims-procedure met vereenvoudigde, gestandaardiseerde wijze van afdoening is er volgens mij ook niet echt behoefte aan een afzonderlijke incassoprocedure.

Wat betreft het kort geding, gaat de werkgroep er vanuit dat versnelling en vereenvoudiging van de bodemprocedure waarschijnlijk zullen leiden tot een afname van het gebruik van het kort geding als snelle incassoprocedure. Er zal evenwel behoefte blijven bestaan aan de mogelijkheid om in spoedeisende gevallen een voorlopige voorziening te verkrijgen. Terzijde wordt bepleit de voorzieningenrechter de mogelijkheid te geven ook een uitspraak ten gronde te doen (inclusief een declaratoir vonnis), zeker wanneer partijen (of één van partijen) dat wensen.

Leijten heeft al eens geopperd het appèl in kortgedingzaken af te schaffen omdat dat hoger beroep toch als mosterd na de maaltijd komt. De verliezende partij kan eventueel de zaak bij wege van – wettelijk voor te schrijven – prorogatie aan het hof voorleggen zodat het hof een uitspraak ten principale kan doen.³⁷ In feite bepleit Leijten daarmee een soort wettelijke conversie van kort geding tot bodemprocedure in hoger beroep. Dat is iets wat nadere overdenking behoeft. De ruimte ontbreekt hier om dat nader uit te werken.

EERSTE AANLEG EN RECHTSMIDDELEN

Ook het hoger beroep en het beroep in cassatie komen niet ongeschonden uit de strijd, als het aan de werkgroep ligt. De verschillende onderdelen in de rechtsgang hangen nauw samen en grote veranderingen in de eerste aanleg moeten – noodgedwongen – doorwerken in de volgende instanties. Wordt bijvoorbeeld in eerste aanleg gekozen voor een vereenvoudigde procedure zonder incidenten en zonder zwaar opgetuigde bewijslevering, dan kan in appèl niet ineens worden overgestapt

naar de normale procedure. Die in eerste aanleg gemaakte keuze werkt door.

In navolging van de literatuur worden aan het hoger beroep verschillende functies toegeschreven: controle op de eerste rechter en herkansing voor partijen. Die herkansing heeft twee dimensies: (a) de in het ongelijk gestelde partij heeft de mogelijkheid een second opinion te vragen aan de hogere rechter en (b) partijen kunnen fouten en omissies in hun eigen procesvoering in eerste aanleg herstellen. De controlefunctie is in de optiek van de werkgroep wezenlijk voor een behoorlijke rechtspleging en blijft ongemoeid. Datzelfde geldt min of meer voor de mogelijkheid een second opinion te vragen. Hier krijgt het 'voortschrijdend inzicht' ruim baan; als gevolg van de beslissing van de eerste rechter hebben partijen wellicht een betere kijk gekregen op hun eigen processuele positie (is aanvullend bewijs nodig, is op de verkeerde grondslag geprocedeerd?).³⁸ Wellicht is inmiddels nieuw feitenmateriaal opgedoken of zijn er nieuwe ontwikkelingen in de wetgeving of de rechtspraak. Dat alles rechtvaardigt het instellen van appèl.

Anders is dat ten aanzien van de mogelijkheid eigen fouten te verbeteren. Hier komt weer de eigen verantwoordelijkheid van partijen om de hoek kijken. Van partijen mag worden verwacht dat zij adequaat procederen. De werkgroep wijst daarbij op de omstandigheid dat voor het civiele proces in hoger beroep over de hele linie van oudsher verplichte procesvertegenwoordiging bestaat

en dat professionals mogen worden afgerekend op hun deskundigheid.³⁹ De werkgroep ziet daarbij echter over het hoofd dat het nu juist gaat om herstel van fouten in eerste aanleg en daar geldt niet over de hele linie verplichte procesvertegenwoordiging. Moet een ongelukkige procesvoering door de niet-juridisch geschoolde partij die zelf procedeert op dezelfde voet worden behandeld als slordigheden van een rechtshulpverlener die er wel verstand van heeft (althans zou moeten hebben)? Dat is een lastig probleem.

Ook hier duikt het al eerder gememoreerde dilemma op: wordt dat herstel niet toegestaan, dan wordt misschien recht gesproken op basis van een verkeerde feitenvaststelling of een onzuivere juridische benadering. Toch geeft dit element volgens de werkgroep niet de doorslag. Het onbeperkt toelaten van herstel van fouten die zijn veroorzaakt door slordigheid, overmoed of 'tactisch' procederen in eerste aanleg, is onnodig belastend voor de wederpartij én voor de samenleving, die immers de rechtspleging bekostigt.

De nadruk wordt gelegd op het gegeven dat het hoger beroep een voortgezette instantie is en dat hetgeen in eerste aanleg is geschied niet zomaar terzijde kan worden geschoven. Concreet betekent dit dat partijen⁴⁰ uitdrukkelijk dienen aan te geven welke onderdelen van het vonnis zij willen bestrijden; het vonnis en de bezwaren daartegen vormen het object van onderzoek in appèl. Daarbij kunnen zij gebruikmaken van nieuwe argumenten, zowel feitelijk als juridisch, maar het is uitdrukkelijk niet

de bedoeling dat in hoger beroep een nieuwe procedure wordt begonnen. Indien partijen hun plicht verzaken om in eerste aanleg het geschil zo precies mogelijk te omlijnen en het appèl gebruiken om dat te herstellen, moeten zij aangeven waarom die nieuwe argumenten niet al in eerste aanleg zijn aangevoerd. Kunnen zij daarvoor geen afdoende rechtvaardiging geven, dan liggen sancties op de loer en mag de appèlrechter de nieuwe stellingen uitsluiten, getuigenbewijs passeren of een en ander verdisconteren in de proceskostenveroordeling.

HELPEDESK VOOR PROCESSUELE KADERS

Hoewel dit onderdeel van de voorstellen, naar ik verwacht, op aanzienlijke bezwaren zal stuiten vanuit de praktijk, is het een logische gevolgtrekking van hetgeen eerder werd gezegd over de verantwoordelijkheid van partijen voor een adequate procesvoering en het op effectieve wijze meewerken aan het bereiken van het doel van de procedure. Het gaat naar mijn mening niet aan om in hoger beroep te procederen alsof er geen eerste aanleg is geweest. Al eerder heb ik betoogd dat de appèlrechter veel te weinig armslag krijgt van de Hoge Raad om hieraan paal en perk te stellen.⁴¹ Het zal echter niet gemakkelijk zijn uit te maken in welke gevallen herstel van een in eerste aanleg gemiste kans toelaatbaar is en wanneer niet, zo wordt ook geconcludeerd in het interim-rapport. Het introduceren van alweer een open 'vage' norm in de wet leidt niet aanstonds tot verduidelijking; het zal lange tijd duren voordat de Hoge Raad voldoende uitspraken heeft gedaan om duidelijkheid te scheppen.

De werkgroep zoekt het dan ook elders en legt de nadruk op begeleiding bij de hantering van deze regels in de vorm van een 'helpdesk', 'practice directions' of een commissie van deskundigen die op basis van opgedane ervaringen bindende richtlijnen kan vaststellen. Dat doet denken aan het Engelse model, waar traditioneel de rechterlijke macht zelf, op basis van wetgevingsdelegatie, processuele kaders kan scheppen, zij

Partijen moeten aangeven welke onderdelen van het vonnis zij in appèl willen bestrijden en waarom ze nieuwe argumenten niet al in eerste aanleg hebben aangevoerd

het dat dat tegenwoordig gebeurt in samenspraak met de balie. Dit voorstel lijkt mij interessant genoeg om het eens uit te proberen. Enige vorm van wettelijke regulering is evenwel onontkoombaar naar het mij toeschijnt, omdat de Hoge Raad strikt vasthoudt aan die herstelfunctie van het hoger beroep⁴² en een koerswijziging in hoger beroep alleen buiten de orde vindt wanneer dit plaatsheeft in een laat stadium van de appèlprocedure.⁴³ Enige bijstelling van dit beleid van de Hoge Raad is niet te verwachten, gezien de constante jurisprudentie.

Daarnaast bepleit de werkgroep een verruiming van de mogelijkheid een zaak naar de rechtbank terug te wijzen in die gevallen dat de rechtbank de zaak niet of nauwelijks inhoudelijk heeft behandeld.⁴⁴ Ook dat voorstel is van groot belang om het hoger beroep beter te positioneren ten opzichte van de eerste aanleg.⁴⁵

GEEN VERLOFSTELSEL

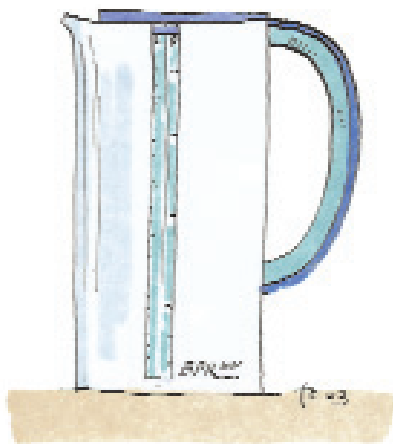
Stond in de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw het bestaansrecht van het instituut van cassatie in burgerlijke zaken nog regelmatig ter discussie (serieus

werd bepleit het beroep in cassatie maar af te schaffen omdat het toch niets toevoegde),⁴⁶ thans heeft de Hoge Raad een buitengewoon belangrijke rol bij het bevorderen van de rechtsontwikkeling, rechtsvorming en rechtseenheid. Dat is een algemeen belang. Daarnaast heeft de Hoge Raad een taak bij de rechtsbescherming in de vorm van controle op de feitelijke rechters. Beide functies hangen nauw samen en kunnen niet worden losgekoppeld, maar er kunnen wel accenten worden gelegd.

De werkgroep bepleit een betere, efficiëntere en meer gestructureerde aandacht voor de rechtsontwikkelingsfunctie van de cassatierechtspraak. Om dat te bereiken moet voorkomen worden dat de hoogste rechter bezwijkt onder de almaar toenemende toestroom van zaken. Een belangrijk element daarin vormt het afdoen van zaken zonder motivering (art. 81 RO).⁴⁷ Een – voor de hand liggende – methode om de werklust van de Hoge Raad in te dammen is het invoeren van een verlofstelsel. Daarin ziet de werkgroep echter geen heil. Justitiabelen moeten ook in cassatie kunnen klagen over onjuiste rechtstoepassing door de lagere rechters.

Naar verwachting zullen de hervormingen in de voorgaande stadia van de rechtsgang een zekere reflexwerking hebben voor de cassatieprocedure. Ook de voorstellen om de invoering van nieuwe wetgeving te doen begeleiden door richtlijnen, helpdesk en commissie van deskundigen zal volgens de werkgroep de behoefte aan het instellen van cassatie om onduidelijkheden in de wet weg te nemen, doen verminderen. De tijd die dan vrijkomt kan de Hoge Raad benutten door meer nadruk te leggen op de rechtsontwikkeling.

Daartoe worden verschillende suggesties gedaan:⁴⁸ meer cassatie in het belang der wet, betaling van de advocaat- en proceskosten door de Staat in procedures waar belangrijke rechtsvragen aan de orde zijn, verrui-

men van de mogelijkheden voor ambtshalve toetsing, een andere wijze van informatiegaring indien een rechtsvraag met algemene strekking aan de orde is (bijvoorbeeld het vragen van voorlichting door amici curiae, belangenorganisaties, de overheid et cetera), de mogelijkheid van het stellen van prejudiciële vragen door lagere rechters. In elk geval moet er een actiever beleid worden gevoerd om zaken met wezenlijke rechtsvragen (eerder) aan de Hoge Raad voor te leggen, waar dat nu vooral afhankelijk is van min of meer toevallige omstandigheden (zijn partijen bereid de hoge kosten voor een cassatieprocedure te betalen, worden de juiste cassatiemiddelen geformuleerd, is de uitspraak van de feitelijke rechter niet te feitelijk opgebouwd c.q. gemotiveerd).

Ik vraag me af of de mogelijkheid van een verlostelsel niet te snel terzijde is geschoven.⁴⁹

NOTEN

- 1 NJB 1999/42, p. 1963.
- 2 TK 1999-2000, 26 855, nr. 5, p. 1-5.
- 3 *Interimrapport*, p. 22.
- 4 *Interimrapport*, p. 54. Op het aspect van mediation ga ik verder niet in.
- 5 Zie ook het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid 'De toekomst van de nationale rechtsstaat', van oktober 2002. Dit rapport gaat onder meer in op de functie van de rechtspraak in de moderne samenleving en de eisen die aan de rechtspleging mogen worden gesteld. Het rapport is te vinden op de website van de WRR: www.wrr.nl
- 6 *Interimrapport*, p. 43.
- 7 *Interimrapport*, p. 45.
- 8 *Interimrapport*, p. 42. In deze zin reeds W.D.H. Asser, *Grenzen aan de waarheidsvinding in burgerlijke zaken*, preadvies NVvP 1991, Kluwer Deventer 1991, p. 5.
- 9 Een voorschot hierop werd al genomen in het preadvies voor de NVvP van Asser en Vranken onder de titel *Verantwoordelijk procederen*, Boom, Den Haag 1999.
- 10 In de woorden van Vranken in het eerder vermelde NVvP-preadvies (p. 78): 'het bereiken van kwalitatief goede en rechtvaardige beslissingen omtrent het werkelijke geschil dat partijen verdeeld houdt, op een wijze die niet te duur is, voldoende snel en efficiënt verloopt en partijen faire en gelijke kansen biedt hun standpunten naar voren te brengen.'
- 11 *Interimrapport*, p. 75.
- 12 Art. 149 Rv verplicht hem nu een onvoldoende bestreden feitelijke stelling als vaststaand aan te nemen.
- 13 *Interimrapport*, p. 89.
- 14 Bijvoorbeeld een feitenconstellatie die duidelijk wijst op verjaring van de vordering of op vernietigbaarheid van een rechtshandeling, zonder dat daarop expliciet een beroep wordt gedaan.
- 15 *Interimrapport*, p. 87, 124.

Het is maar zeer de vraag of een 'reflexwerking' van de hervorming van eerste aanleg en hoger beroep en het hanteren van 'flankeren de maatregelen' bij de invoering van nieuwe wetgeving inderdaad zal leiden tot minder cassatieberoepen.

DRAAGVLAK

Veel onderwerpen in het interimrapport heb ik niet besproken. Zo wordt aandacht besteed aan mediation als alternatieve (en soms betere) wijze van geschiloplossing. Ook de schaalvergroting in het (proces)recht krijgt aandacht: een grote groep gedupeerden strijdt tegen één of enkele gedaagde(n), meerdere partijen hebben elk een (ander) belang in bepaalde kwesties. Ook wordt aandacht besteed aan de wijze waarop in de huidige samenleving een grootschalige codificatieoperatie moet worden aangepakt. De technologische ontwikkelingen op ICT-gebied wor-

den onder de loep genomen, zoals de mogelijkheden van communicatie tussen advocaat/partij en rechter via e-mail en videoconferencing.

Met dit interimrapport ligt een belangrijk document voor, dat mijns inziens inderdaad 'richtinggevend' kan zijn voor de inrichting van de civiele procedure in de komende jaren. Realisering van de kernpunten van het rapport betekent een grote stap in de modernisering van de civiele rechtspleging. Van groot belang is echter dat de voorstellen gedragen worden door alle participanten, met name de balie en de rechterlijke macht. Alleen dan is er hoop dat de rechtspraak weer enigszins bij de tijd wordt gebracht.

- 16 In hoofdstuk 11 wordt nader ingegaan op het contact tussen partijen en de rechter, dat bij voorkeur niet via de centrale rol moet verlopen.
- 17 Soms lijkt het meer rechterlijke lijdzaamheid.
- 18 Voor een vurige, zij het wat karikaturale verdediging van het Angelsaksische 'adversarial system' tegenover het vermaledijde continentale 'inquisitorial system', zie bijvoorbeeld J.I.H. Jacob, *The fabric of English Civil Justice*, Stevens & Sons, London, 1987, p. 5-18.
- 19 Zie verder J.B.M. Vranken, 'De radicale vernieuwing van het civiele procesrecht in Engeland en Wales', NJB 1999/40, p. 1879-1885; D.W.C.L. Struycken, 'English civil procedure two years after the Woolf reforms', TCR 2001/3, p. 59-65; A.W. Jongbloed, 'Access to justice. Herziening van het burgerlijk procesrecht: de Engelse variant', TCR 1998/1, p. 5.
- 20 In gelijke zin A.F.M. Brenninkmeijer: *Burgerlijk procesrecht als publiekrecht*, in: rede UvA 1993, W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle 1993, p. 30.
- 21 Komt dan ook het 'eigen beursje' weer terug, zo vraag ik mij af.
- 22 Niet geheel duidelijk wordt wat de grondslag van een dergelijke medewerkingsplicht is: de doorwerking van de verbintenisrechtelijke goede trouw, of een zelfstandig procesrechtelijk beginsel, hetgeen niet onbelangrijk is voor de ambtshalve handhaving daarvan. Zie E.Gras: 'Goede procesorde en redelijkheid en billijkheid in het burgerlijk proces', in: (M.W. Hesselink e.a.) *Privaatrecht tussen autonomie en solidariteit*, Boom, Den Haag 2003, p. 39.
- 23 Ook de suggestie (p. 83) dat de rechter ambtshalve kan bewerkstelligen dat derden in het geding worden geroepen indien hij zulks noodzakelijk oordeelt, bijvoorbeeld met het oog op de belangen van die derden, zal bij menigen de magistratelijke wenkbrauwen doen fronsen.

- 24 In dat geval moet de leer van de bindende eindbeslissing uiteraard wel buiten de deur worden gehouden door duidelijk te laten uitkomen dat het voorlopige oordelen betreft. Die leer, die mijns inziens eerder contra-productief dan proces-economisch uitwerkt, kan overigens beter helemaal overboord worden gezet, maar dat is weer een ander verhaal.
- 25 Zie bijv. A. Hammerstein: 'Hoger beroep in civiele zaken', in: *Met hoofd en hart* (J.C.M. Leijten-bundel), W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle 1991, p. 301-313 (p. 303, p. 311); J.G.A. Linssen: 'Civiel appel', in: (red. H.E. de Boer e.a.) *Rechtsmiddelen van de toekomst*, Tjeenk Willink, Zwolle 1994, p. 77-84 (p. 78); A. Hammerstein, 'De rechtsmiddelen verzet en hoger beroep', TCR 2003, p. 31.
- 26 In de wetenschap dat die mening allerminst breed wordt ondersteund.
- 27 Daarbij past dus niet een overweging die ik recentelijk tegenkwam in een vonnis van een kantonrechter in een geschil over de vraag of gedaagde viel onder de verplichte ziekenfondsverzekering dan wel een particuliere ziektenkostenverzekering had afgesloten. Kennelijk had gedaagde naar de zin van de kantonrechter nog niet voldoende gegevens verschaft over zijn inkomen, waarop de kantonrechter de vordering van de verzekeraar toewees onder de mededeling dat gedaagde kon proberen alsnog met de verzekeraar overeenstemming te bereiken dan wel in hoger beroep de nodige gegevens kon verschaffen ten blijke van zijn recht gedurende de relevante periode als ziekenfondsverzekerde te worden ingeschreven. Dat is nu net niét de bedoeling van het hoger beroep.
- 28 De beperking van art. 191 Rv moet dan worden geschrapt. *Interimrapport* p. 125.
- 29 Te denken valt aan afspraken inzake de afhandeling van letselschadezaken tussen de balie, verzekeraars, patiëntenorganisaties, wellicht ook artsenorganisaties, zo voeg ik daar aan toe.

- 30 Wat was de juridische status van het verpleegtehuis (oorspronkelijk een gemeentelijke instelling, maar later sluipenderwijs geprivatiseerd), was de verpleegkundige werkneemster of ambtenaar, had niet de gemeente moeten worden aangesproken et cetera.
- 31 Waarom de wetgever in het ene geval voor de dagvaardingsprocedure en in het andere geval voor de verzoekschriftprocedure heeft gekozen, is volstrekt niet meer inzichtelijk. Het criterium contentieus of vrijwillig wordt lang niet altijd gehanteerd. Bovendien is niet de vorm van het procesinleidend stuk van belang, maar de wijze van behandeling, zoals de werkgroep terecht opmerkt.
- 32 De werkgroep formuleert hier een wat cryptisch aforisme waarvan de portee mij enigszins ontgaat: 'Rechtvaardigheid is niet onbelangrijk, maar naarmate de waarheidsvinding ten koste gaat van de snelheid, kan die rechtvaardigheid aan belang inboeten.' (p. 149). Zouden partijen blij zijn met een snelle, maar 'onrechtvaardige' beslissing?
- 33 Volgens mij zou dat grote problemen opleveren bij de vaststelling of dat inleidende stuk de wederpartij heeft bereikt of heeft kunnen bereiken. Het lijkt mij dat dit toch maar beter aan de deurwaarder kan worden overgelaten.
- 34 Daaronder wordt verstaan een procedure tot invordering van een geldbedrag waartegen geen verweer wordt gevoerd.
- 35 *Interimrapport*, p. 154.
- 36 *Interimrapport*, p. 81.
- 37 J.C.M. Leijten: 'Aan het civiele front liever geen groot nieuws', *RM Themis* 1989, p. 72-84 (p. 82).
- 38 Hiervóór heb ik al betoogd dat dit, door de visie van de rechter teweeggebrachte 'voortschrijdend inzicht' eigenlijk in eerste aanleg al moet leiden tot bijstelling van de procespositie.
- 39 *Interimrapport*, p. 203.
- 40 Dat betekent een beperking van de devolutieve werking; ook geïntimeerde moet dan uitdrukkelijk klagen over verworpen stellingen. Zie voor bezwaren hiertegen: A. Hammerstein, 'De rechtsmiddelen verzet en hoger beroep', *TCR* 2003, p. 33. De ambtshalve beoordeling van de *niet-behandelde* stellingen blijft intact, zo begrijp ik het voorstel van de werkgroep.
- 41 Zie mijn art. in *AA* 2001, p. 866-874.
- 42 Vgl. HR 17 februari 1978 *NJ* 1978, 623 m.nt. WHH; HR 11 december 1998, *NJ* 1999, 341; HR 8 december 2000, *NJ* 2001, 197; HR 1 maart 2002, *RvdW* 50.
- 43 HR 27 september 1991, *NJ* 1991, 801; HR 29 september 1995, *NJ* 1996, 104; HR 13 september 1996, *NJ* 1997, 637 m.nt. MMM onder 639; HR 13 november 1998, *NJ* 1999, 173.
- 44 Zie ook Hof Arnhem 15 oktober 2002, *JBPr* 2003, 10 m.nt. J.G.A. Linssen.
- 45 Korthedshalve verwijs ik alvast naar mijn bijdrage in de nog te verschijnen bundel van het Tilburgse congres 'Hoger beroep in de steigers' van januari 2003.
- 46 Zie bijv. de preadviezen voor de NJV van 1870, 1909 en 1933.
- 47 Veelal aangeduid als 'verkorte motivering', echter mijns inziens ten onrechte. De vaststelling dat de beoordeling van een cassatiemiddel niet bijdraagt aan de rechtsontwikkeling of rechtseenheid is eerder een motivering waarom niet wordt gemotiveerd. Anders: H.A. Groen, 'Cassatie', *TCR* 2003, p. 34.
- 48 *Interimrapport*, p. 223.
- 49 Er is in het verleden al veel over geschreven. Zie bijvoorbeeld T. Koopmans: 'Hogere voorziening naar rechterlijk goedvinden', *NJB* 1985, p. 1417; H.E. Ras: 'De toegang tot de hoogste rechter', *NJB* 1991/4, p. 140-141; A.M.I. van der Does: *De toegang tot de hoogste rechter. Onderzoek naar certiorari en andere methoden om de toegang tot de hoogste rechter te beperken in de Verenigde Staten*, preadvies NVvP, Kluwer Deventer 1990.

(advertentie)

Amsterdam Institute of Finance

Since 1990, AIF has provided top-level financial training courses for international professionals from over 800 companies based in 85 countries worldwide.

The courses are taught by leading experts from various renowned institutions, such as INSEAD, Wharton, and Columbia.

For more information contact us at:

Tel: +31 (0)5200160
 Fax: +31 (0)5200161
 or visit our website at
www.aif.nl

Finance for Lawyers

Part I: September 25 – 27, 2003

Part II: October 6 – 7, 2003

Taught by

Kevin Kaiser, adjunct Professor at INSEAD and
 Piet Eichholtz, Professor at Maastricht University

Lawyers play a pivotal role in the financial world. This course aims to fill the knowledge gap which often exists within this area.

The Finance for Lawyers course is accredited by the Dutch Bar Association and awards 30 points to its members.